

Kees Blokland

De 'Via Campesina' in Nicaragua*

Inleiding

Dit artikel gaat in op de achtergronden van een belangrijk debat in Nicaragua over de vraag waaraan prioriteit moet worden verleend in de reaktivering van de economie na de overwinning van de Sandinisten in 1979. Moet het overheidsbeleid zich richten op verhoging van de binnenlandse consumptiemogelijkheden of op het bevorderen van voortgaande kapitaalakkumulatie? Gezien het overwegende belang van de landbouwsector in de Nicaraguaanse economie spitst dit debat zich toe op een discussie over voedselgewassen versus landbouwexportgewassen.

De achtergronden van deze discussie worden in mijn opvatting enerzijds gevormd door de specifieke economische ontwikkeling voor de revolutie. Net als in veel andere Latijnsamerikaanse landen raakte ook in Nicaragua de voedselproductie steeds meer geïnternationaliseerd, door de komst van de multinationals en door het toenemende graantekort, dat aangevuld werd met importen. Het gaat hier vooral om importen van tarwe, omdat de hogere inkomensgroepen overschakelen op de consumptie van brood. Maar ook het volksvoedsel moet in toenemende mate geïmporteerd worden; de grote leveranciers van mais zijn de VS, waarmee een deel van de binnenlandse voedselvoorziening in handen is gekomen van de VS. Het tekort aan volksvoedsel, dat voor de meerderheid van de boeren het hoofdproduct van de boerderij vormt, is een verbazingwekkend aspect dat een grote rol speelt in de discussie. Anderzijds moet de discussie bekeken worden tegen de achtergrond van de theorievorming over plattelandontwikkeling in

* Dit artikel is een ingekorte versie van een publikatie voor het Institute for the New Chile, geschreven voor een kollegecyclus tijdens de Tweede Internationale Zomerschool te Rotterdam, augustus 1982. De uitgebreide versie bevat een schets van de theorieën van Chayanov en Lenin waarop twee Latijnaamerikaanse

stromingen in het denken over de plattelandontwikkeling steunen. Met dank aan A. Fernandez, F. Suarez, V. FitzGerald, P. Waterman, T. van der Pluijm, R. Vriezen, C. van Toor en E. Widdershoven. De auteur werkt op dit moment voor de FAO in Nicaragua.

Latijns Amerika door theoretici binnen de marxistische traditie.

1 Nicaragua voor de revolutie

Introductie van agro-exportgewassen

Van de 2,5 miljoen inwoners die Nicaragua vermoedelijk telt, woont iets minder van de helft op het platteland. In de departementen aan de westkust woont men overwegend in steden, in de oostelijke departementen overwegend op het platteland. Naarmate men verder naar het oosten van Nicaragua komt, neemt de bevolkingsdichtheid snel af.

De verstedelijking van Nicaragua gaat gepaard met een afname van de economisch actieve bevolking in de landbouw. In 1978 was nog ongeveer 45% werkzaam in de landbouw (BCN 1979: Tabel 1.2. en 1.3.). Deze verstedelijking is niet een uitdrukking van de industrialisatie van Nicaragua en de vorming van een industrieel proletariaat. De meeste bewoners van de steden vinden werk in de bouw en de dienstensektor, en als seizoenarbeider in de landbouw. Bovendien is er een grote werkloosheid in de steden.

De ontwikkeling van het kapitalisme in Nicaragua geschiedde op basis van de landbouwexportprodukten. Koffie werd aan het eind van de 19e eeuw al op grote schaal verbouwd. Sinds 1950 nam ook de produktie van katoen en vervolgens van suiker toe. Ook de veeteelt werd steeds belangrijker. De depressie van de jaren dertig die elders in Latijns Amerika een verandering in de economische structuur veroorzaakte en een industrialisatie op basis van import-substitutie bevorderde, leidde in Nicaragua, waar nog nauwelijks van industrie sprake was, slechts tot een uitbreiding van het koffie-areaal (FIDA 1980: i-x; Blokland 1981: 6-7).

Desintegratie van economische sectoren

De economische ontwikkeling op basis van de agro-exporten vernietigde bijna alle banden tussen de landbouw en de industrie. De produktie van de landbouwexportprodukten geschiedde namelijk op grote bedrijven, wat ook weerspiegeld wordt in de concentratie van inkomsten. In Nicaragua leidde de zeer ongelijke inkomensverdeling tot kompartimentalisering van de vraag: een situatie waarin de grote massa nauwelijks inkomen heeft, zodat zij niet in staat is nieuwe produkten te kopen die de basis zijn voor lokale industrieën. De rijke toplaag heeft wel inkomens die stijgen en deze vraagt dus telkens nieuwe produkten. Omdat het echter om een elite gaat, is de markt te klein om schaalvoordelen voor nieuw op te zetten industrieën te realiseren (Furtado 1976).

Geïmporteerde goederen moeten dus deze konsumptieve behoefte bevredigen: zowel luxe granen, zoals tarwe, als industrieel verwerkte konsumptiegoederen. Maar ook kapitaalgoederen voor de landbouwproduktie en de schaarse industrie worden

geïmporteerd. Van de landbouwprodukten wordt de gehele oogst veelal geëxporteerd. Slechts voedselgewassen dienen als grondstof voor kleine industrieën. De overige industrieën zijn zelfs voor hun grondstoffen afhankelijk van het buitenland. De minimale nationale economische integratie gaat dus gepaard met een sterke afhankelijkheid van de internationale markten.

Multinationals

Met de introductie van agro-exportgewassen in Nicaragua kwamen ook in bepaalde deelsektoren van de agrarische sektor multinationale ondernemingen hun activiteiten ontplooiën. Met name VS-multinationals vestigden zich in Nicaragua om op industriële wijze landbouw, veeteelt en visserij te bedrijven; ze zijn vooral actief in de tabak- en de bananenteelt en in de rund- en pluimveehouderij. Een van de meest in het oog springende aspecten van deze multinationals is hun verticale integratie: zij beheersen vele fasen van het productieproces van grondstof tot eindprodukt. Hun ontwikkeling kan daarom niet los gezien worden van de industriële ontwikkeling (Wheelock e.a. 1980: 52).

Zoals gezegd leidde de introductie van de exportgewassen tot een breuk in de toch al minimaal ontwikkelde integratie van de industrie- en landbouwsector en tot een slechts beperkte en langzame ontwikkeling van de industrie ten gevolge van de beperkte binnenlandse vraag naar goederen boven het subsistentie-goederenpakket. In 1963 verzorgden ongeveer 15.000 kleine nijverheidsbedrijven 80% van de bruto industriële productie. In de jaren daarna komt onder invloed van de oprichting van de Midden-amerikaanse Gemeenschappelijke Markt een industriële ontwikkeling op gang. Noordamerikaanse investeringen en de mogelijkheid om naar het buitenland te exporteren spelen in deze ontwikkeling een rol.

VS-multinationals zijn met name actief in de petrochemische industrie (kunstmest). Daarnaast nemen grote en middelgrote - Nicaraguaanse en Amerikaanse bedrijven de productie over van de kleine nijverheidsbedrijfjes die voorheen in Nicaragua opereerden. Deze ontwikkeling is met name significant in de voedingsmiddelen-, confektie-, meubelen- en schoenenbranche. De grote bedrijven kenmerken zich door een grote afhankelijkheid van het buitenland voor importen van machines, reserve-onderdelen, grondstoffen en halffabrikaten. Ook de reparaties van de machines moeten vaak door buitenlandse ondernemingen gedaan worden. Een gevolg van deze ontwikkeling is de verdergaande desintegratie tussen de economische sectoren. Zo nam over de periode 1960-1977 het aandeel van geïmporteerde inputs in het bruto industrieel produkt toe van 33% tot 67%. Ook de afzet gaat voor

Investerings van VS agribusiness-multinationals in Nicaragua*

Beatrice Foods Co	1969	leer, chemicaliën, plastics koekjes, crackers	Quimic Stahl Centro-americana SA/90 Adam Korn Kurl
Borden, Inc.	1966 jv	medicijnen, plastics	Quimic Borden Centro-americana SA/85
Castle & Cooke, Inc.	1971	bananen, ander fruit	Standard Fruit
Consolidated Foods Corp.	1964 aankoop	garnalenverwerking	Booth Nicaragua SA/54
	1968 jv	garnalen, kreeften	Nicarmar SA/50
Continental Grain Co.		diensverlening gewasverwerking	Continental Milling
C.P.C. International	1962 jv	kunstmest, chemicaliën	Cia Fertilizantes Superior/59
General Mills		meel	General Mills de Panama SA/50
Nabisco Inc.	1965 aankoop	meelproducten	Panalimentos SA/100
Norton Simon		koekjes, crackers	Indust Nabisco Cristal SA/60
Pepsi Co.		limonadesiroop	Canada Dry
Quaker Oats		frisdranken	Embotelladora Nacional SA
Ralston Purina	1966 aankoop	meel, granen, natte maisverwerking	Quaker de Centro-america
	1967 aankoop	diervoeders, pluimvee meelproducten/51	Nutrimentos Balanceados SA/51
Standard Brands Inc.	1966 jv	bak- en braadvetten, spijsolie	Pan American Standard Brands
Tenneco (J.I. Case)	1968	mixes, kunstmest	Fertilizantes Superior Co.
United Brands Co.	1968 aankoop	bananen, tabak spijsolie	Cokra Development Co.
		plastics, synthetische producten	Aceitera Corona SA/77
		fruit- en groenteverwerking	Polimeros Centro-Americanos
		chicle (kauwgomgrondstof)	Aceitera Corona SA/76
Wrigley (Wm.) Jr. Co.	1973		Wrigley Import Co./100

Toelichting: De gegevens die verstrekt worden betreffen achtereenvolgens: naam van moederbedrijf, jaar van vestiging in Nicaragua. Verdere informatie over specifieke vormen van belangenverwerving zoals aankoop (van een bestaand bedrijf) of joint venture (jv); belangrijkste producten; naam van het filiaal in Nicaragua en het aandeel van het moederbedrijf in het filiaal. (Alle gegevens worden verstrekt voorzover ze bekend zijn.)

* Het betreft hier de multinationals met vestigingen in Nicaragua die behoren tot de 60 grootste agribusiness-multinationals van de VS.

Bron: R. Burbach and P. Flynn, *Agribusiness in the Americas*, Appendix: pp. 253 e.v.

een belangrijk deel naar het buitenland. In 1972 produceerden de multinationals en de grote en middelgrote Nicaraguaanse bedrijven gezamenlijk 90% van de toegevoegde waarde in de industrie, wat een indicatie geeft van de verdringing van de kleine nijverheidsbedrijfjes. Deze maken zo'n 94% van het aantal industriële ondernemingen uit, maar produceren slechts 10% van de toegevoegde waarde (FIDA 1980: viii, 29-34).

Tekort aan voedselgranen

In Nicaragua is sprake van toenemende tekorten aan mais, bonen en sorghum. Zo moest in 1976 12.000 ton mais geïmporteerd worden, dat is 5% van de binnenlandse consumptie. In het jaar daarop liep het tekort verder op (FIDA 1980: 38,48). Voor deze ontwikkeling zijn drie factoren van doorslaggevend belang:

1. de verdrijving van de voedselproducerende boeren van hun land bij de introductie van exportgewassen;
2. het Somozistisch¹ overheidsbeleid;
3. de makro-ekonomische ontwikkeling, nader aangeduid als 'strukturele transformatie van de ekonomie'.

Landovername

De introductie van koffie-, katoen-, suiker- en veeteeltlatifundia betekende dat de producenten van de voedselgewassen mais, bonen en sorghum van hun land werden verdreven. De beste stukken land werden nu benut voor de exportlandbouw. Met de opkomst van een nieuw exportgewas werden de kleine boeren successievelijk van hun land gezet. In het westen van Nicaragua werden de kleine boerderijen gekonsolideerd en de verdreven kleine boeren konden als loonarbeider daar werken of opnieuw beginnen in het binnenland van Nicaragua (FIDA 1980: 12 e.v.). De produktie van de voedselgewassen bleef overigens wel in handen van deze boeren, alleen moesten ze nu produceren op land van geringe kwaliteit en in gebieden verstoken van infrastructuur. Deze gebieden worden aangeduid als *frontera agricola*. Door de landbouwactiviteiten van de kleine boeren in de *frontera agricola* nam ondanks deze landovername het areaal bebouwd met voedselgewassen toe.

Rijst werd voorheen ook door kleine boeren in de westelijke departementen verbouwd; de produktie van dit gewas is echter overgegaan in handen van boeren met een kapitalistische bedrijfsvoering, en vindt nu vooral plaats in het departement Rio San Juan. Deze verandering heeft te maken met de introductie van irrigatie-

1. 'Somozistisch' refereert aan de familie Somoza die sinds de jaren dertig het staatsapparaat beheerste

en gebruikte als verrijksinstrument ten behoeve van de familie.

technologie. Boeren die irrigatie-installaties konden betalen, konkurreeerden de kleine boeren uit de markt (Franco 1978: 52; MIDA 1980: 37). In grote lijnen kan men stellen dat de productie van rijst, katoen en suiker volledig voor rekening komt van grote producenten en die van koffie voor het grootste deel. Veeteelt is ook een zaak van grote boeren. Mais, bonen en sorghum, alsmede fruit, groente en tuinbouwproducten komen van het land van kleine boeren. Als er gesproken wordt van productie door grote boeren, moet men wel bedenken dat het eigenlijke werk gedaan wordt door loonarbeiders. In de oogsttijd zijn bijvoorbeeld in de katoenteelt 180-200.000 seizoenarbeiders ingeschakeld, bij de koffieoogst 100.000. De suikerproductie vindt plaats in nauwe samenwerking met de verwerkingsfabriek, hetzij op het land van de fabriek of door pachtboeren. Ook hier worden loonarbeiders ingeschakeld (Wheelock e.a. 1980: 48, 58; MIDA 1980: 25-26).

Het overgrote deel van de boeren werkt in Nicaragua op kleine schaal. Dat geldt evenzeer voor de katoenboeren, ook al produceren de grote boeren meer dan 90% van de katoen. In 1977 namen drie kwart van de katoenboeren gezamenlijk slechts 18% van het katoenareaal voor hun rekening. De modale bedrijfsgrootte van de kleine katoenboerderijen is 5 manz. (3,5 ha) en te zamen produceert deze groep boeren slechts 8% van de totale katoenproductie (BCN 1978: 20; Wheelock e.a. 1980: 59).

In tabel 2 is de sociale structuur van het platteland weergegeven. De klasse van arme boeren (*minifundistas*) is nauw geïntegreerd met de klasse van landbouw-subproletariërs. Immers de klasse van arme boeren bestaat voor het grootste deel uit semi-proletariërs, boeren die hun gezin niet kunnen onderhouden van hun stuk land en die zelf aanvullend inkomen zoeken of een gezinslid tijdelijk als loonarbeider elders laten werken. Deze twee klassen samen vormen de economisch actieve leden van een ander deel van de boerengezinsbedrijven die overigens niet als zodanig worden aangeduid in de tabel. Slechts die boeren die hun gezin kunnen onderhouden van hun stukje land worden in de tabel aangeduid als bewerkers/eigenaren van gezinsbedrijven. Het overgrote deel van de economisch actieve plattelandsbevolking blijkt dus geïntegreerd te zijn in dit soort bedrijven. Wheelock onderscheidt deze bedrijven ruwweg in twee categorieën:

1. gezinsbedrijven met cash-crops. Dit zijn de boeren van het zogenaamde *cordon minifundario* rond de steden aan de oostkust. Zij produceren naast voedselgewassen als mais en bonen ook fruit, groente en tuinbouwproducten voor de stedelingen;
2. subsistentie-gezinsbedrijven. Dit zijn de boeren van de *frontera agricola* in het binnenland van Nicaragua. Zij produceren voedsel-

tabel 2

Sociale klassen op het platteland

klasse	% ¹
eigenaren en bewerkers van grote boerderijen ²	0,4
eigenaren en bewerkers van middelgrote boerderijen ³	8,9
eigenaren en bewerkers van gezinsbedrijven, kleine boeren ⁴	12,7
eigenaren en bewerkers van <i>minifundios</i> , arme boeren ⁵	38,3
landbouwproletariaat ⁶	7,5
landbouwsbproletariaat ⁷	32,1

1. Het percentage is berekend door bij de boeren ook de gezinsleden te tellen die zonder vergoeding meehelpten op het land.

2. Eigenaren en bewerkers van een boerderij die groter is dan 500 manz. (1 manz. = 0,7 ha).

3. Eigenaren en bewerkers van een boerderij van 50 tot 500 manz. met produkten voor binnenlandse konsumptie, of 10 tot 500 manz. exportgewassen.

4. Idem 10 tot 50 manz. met produkten voor binnenlandse konsumptie of 5 tot 10 met exportgewassen.

5. Idem 0,4 tot 10 manz. met produkten voor binnenlandse konsumptie of 0,1 tot 5 manz. met exportgewassen.

6. Landarbeiders zonder land en met een permanente arbeidsplaats.

7. Landarbeiders die slechts af en toe werk vinden (exkl. seizoenarbeiders in koffie en katoen uit de steden).

Bron: FIDA 1980: 28, (ix)

gewassen, mais en bonen, overwegend voor eigen konsumptie. Een gedeelte van hun oogst verkopen ze en daarnaast werken ze af en toe op de exportlenderijen om aanvullend geldinkomen te verdienen (Wheelock e.a. 1980: 59).

Overheidsbeleid

Hoewel de verdrijving van deze boeren naar de arme gronden in het binnenland een zeer belangrijke oorzaak van het voedselproduktietekort is, moet toch ook het overheidsbeleid ten aanzien van deze kleine boeren en arme boeren genoemd worden. Grond van slechte kwaliteit kan immers geschikt gemaakt worden voor landbouw, indien investeringen in die grond gerealiseerd kunnen worden. Het overheidsbeleid tot de revolutie in Nicaragua liet echter niet die ruimte: de prijzen voor voedselgranen werden zeer laag gehouden en de kredietvoorzieningen aan deze boeren was in handen van de middenklasse op het platteland, de middelgrote boeren, winkeliers. Het is deze tanggreep van lage prijzen en geen toegang tot krediet op redelijke voorwaarden die er mede voor zorgde dat de boeren de voedselproduktie geen gelijke tred konden laten houden met de stijging van de binnenlandse vraag. De rationaliteit van dit overheidsbeleid is nauw verbonden met de belangen van de agro-export. Er werd een arbeidsreserve door gekreëerd die bovendien

bereid was haar arbeidskracht te verkopen tegen zeer lage lonen. De prekaire situatie waarin de meerderheid van deze boeren verkeerde komt tot uiting in de mate waarin zij gedwongen zijn ook het eigenlijk voor eigen konsumptie bestemde deel van hun oogst te verkopen. In Nicaragua verkochten de boeren over het algemeen hun gehele oogst en later in het jaar moesten zij dan voor hogere prijzen weer mais en bonen inkopen (FIDA 1980: 47 e.v.). Dit aspekt, de toenemende inlijving in de markteconomie, levert het derde element van een verklaring voor de produktietekorten, hetgeen hieronder wordt toegelicht.

Milpa-landbouw² en makro-ekonomische ontwikkeling

Om de situatie van de Nicaraguaanse boeren in het gebied dat aangeduid wordt met *frontera agricola* te verduidelijken, grijp ik terug op een onderzoek (Blokland en Zuidema 1979) dat ik in 1978 deed in Mexico, op het schiereiland Yucatan. Het onderzoek werd uitgevoerd in een gemeenschap van Maya-indianen in de *ejido*³ Saban in de staat Quintana Roo. De dorpen van de *ejido*, Saban en Huay-Max, liggen op de grens met de staat Yucatan en raakten pas recentelijk weer bewoond door de toestroom van kolonisten. Dit aspekt is een van de punten waarop een vergelijking met de *frontera agricola* in Nicaragua te maken is. Andere betreffen de overeenkomst in landbouwsysteem, hoofdprodukt (mais en bonen), aanvulling van het inkomen door loonarbeid buiten de boerderij en slechte bodemkwaliteit.

In de *ejido* waren ongeveer 500 boeren actief in de landbouw. Deze hadden gezamenlijk de beschikking over ongeveer 20.000 ha land. Het land is, zoals gezegd, van slechte kwaliteit. Het landbouw-systeem is te karakteriseren als een 'slash-and-burn/shifting cultivation' systeem (voor een beschrijving van dit landbouw-systeem: Bernsten e.a. 1977; Blokland 1980). Het land van de *ejido* wordt door de boeren individueel bewerkt. Het onderzoek richtte zich op twee belangrijke problemen in de *ejido*: het grondconflict en de crisis in de landbouw. De relatie tussen beide is evident. Het grondconflict ontstond in de strijd van de boeren om de schaarser wordende stukken land met hoog bos, land dat voldoende tijd braak gelegen heeft, zodat de bodemvruchtbaarheid zich hersteld heeft en er vooruitzichten op een goede oogst bestaan.

De landbouwkrisis leek voldoende verklaard te worden door de slechte kwaliteit van de bodem en de geringe regenval in de jaren voor 1978. Verder werd een meer structurele faktor

2. Milpa = stuk land dat een boer in een bepaald jaar bebouwt.

3. *Ejido* is een Mexicaanse vorm van bezit van het land dat is toegewezen

aan een groep boeren die daarvoor een aanvraag deed. 'Ejido' refereert aan het land, de boeren en de interne politieke organisatie van de boeren.

geïdentificeerd, te weten het nog slechts schaars voorhanden zijn van hoog bos. In de tweede helft van de jaren dertig kwam de eerste van de huidige bewoners naar de ejido. De grote toestroom van boeren kwam echter pas in de jaren zestig. De oude bewoners noemen deze toevloed van boeren en hun gezinnen als de belangrijkste faktor voor het feit dat praktisch al het bos in de ejido nu gekapt is. Een faktor die dit proces echter ook versneld heeft, is de manier waarop enkele rijke boeren landbouw voor de markt bedrijven. Landarbeiders laten zij grote milpa's aanleggen, vaak door jaarlijks een geheel nieuw stuk bos om te hakken. Nader onderzoek (Blokland 1980) wees uit dat ook de milpa's van de meerderheid van de boeren steeds groter zijn geworden. De meeste boeren in de ejido Saban leggen milpa's aan van 4 tot 6 ha, waarbij ze het land meestal twee jaar achtereen bewerken. In Chan Kom was de gemiddelde milpa in 1930 maar 3 ha en twee derde van de milpa's had een grootte tussen de 1,2 en 2,4 ha (Redfield e.a. 1971: 52).⁴ De meerderheid van de boeren in de ejido produceert mais en bonen om het gezin van voedsel en andere levensbenodigdheden te voorzien. Een deel van de oogst verkopen zij daartoe in de winkels in Saban en Huay-Max.

Dat deze boeren in de loop der tijd grotere milpa's zijn gaan aanleggen lijkt allereerst verklaard te kunnen worden uit een grote afhankelijkheid van de markt. Een globale vergelijking van het konsumptiepakket van de mensen in Chan Kom met dat van de mensen uit Saban laat zien dat zaken die men voorheen zelf maakte of tegen geringe vergoeding in het dorp kon krijgen, nu gekocht moeten worden.

Dit proces van inkorporatie in de markteconomie – een proces dat in 1930 in Chan Kom al aan de gang was – houdt verband met de structurele transformatie⁵ van de Mexicaanse economie. Dat in 1978 slechts 40% van de economisch actieve bevolking van Mexico werkzaam was in de landbouw, geeft aan hoe ver dit proces toen al gevorderd was.

De verdere inkorporatie in de markt houdt ook verband met een toenemende economische differentiatie in het dorp. Via de handel krijgen een aantal mensen (vooral de zogenaamde 'caciques') zoveel kapitaal in handen dat ze grote milpa's met loonarbeiders

4. Chan Kom is een dorp in het zuiden van Yucatan, de regio waar de huidige bewoners van Saban vandaan komen. Het onderzoek uit 1930 door Redfield e.a. leent zich daarom voor deze vergelijking.

5. Structurele transformatie duidt op de overgang van een economie waarin

de meerderheid van de bevolking werkzaam is in de landbouw naar een economie waarin de bevolking in hoofdzaak werk vindt buiten de landbouw. Voor een uitvoerige beschrijving verwijs ik naar Johnston en Kilby (1975).

kunnen gaan aanleggen.

Een tweede verklarende faktor voor het groter worden van de milpa van de modale boer van Saban is de waardevermindering van de opbrengst per hektare milpa. Deze waardevermindering is zowel een gevolg van de daling van de opbrengsten in kilo's mais, als van een binnenlandse ruilvoetverslechtering. De door de staat gegarandeerde prijzen voor mais en bonen bleven achter bij de prijzen van industriële goederen (Knochenhauer 1979: 16).⁶ In Chan Kom was 2,4 milpa voldoende om een klein gezin te onderhouden. In Saban in 1978 zou men meer dan 7 ha nodig hebben, aangenomen dat de oogst even goed zou zijn als in 1930 in Chan Kom. De boeren van Saban en Huay-Max proberen de gevolgen van de landbouwkrisis voor het gezinsinkomen zoveel mogelijk te beperken door hun bouwland uit te breiden. Omdat de mogelijkheden hiertoe beperkt zijn, gaan de meeste boeren ook andere werkzaamheden ontplooien, zowel op de boerderij als daarbuiten. In het eerste geval gaat het om bijenteelt, fruitteelt, (pluim-)veeteelt en het tappen van chicle (grondstof voor kauwgom). Buiten werken betekent als tijdelijk loonarbeider in dienst treden bij andere boeren of in de grotere plaatsen, op de bouw en dergelijke; een groot deel van de boeren ging regelmatig kortere periodes buiten werken.

De problemen die dit oplevert kwamen in veel gesprekken met de boeren naar voren. In de tijd dat men buiten het dorp werkt, kan men niet de aandacht aan het land, het mais, de bijen en het fruit besteden die gewenst zou zijn. Vaak is men gedwongen op cruciale momenten de milpa te laten voor wat het is en naar buiten te gaan om geldinkomen te verdienen. Een van de belangrijkste oorzaken voor de onmogelijkheid om dan het vertrek nog even uit te stellen totdat het werk op de milpa gedaan is, vormt het ontbreken van konsumptief krediet of de beperkte toegankelijkheid daarvan. De kredietvoorziening op lokaal niveau is immers in handen van lokale machthebbers, *caciques*.

Een ander probleem met het werken buiten het dorp en de ejido betreft de geringe verdiensten. Het inkomen is over het algemeen voldoende om de konsumptieve uitgaven over een korte periode veilig te stellen. Het biedt echter geen ruimte voor investeringen om de opbrengsten van de milpa te verhogen.

6. Luiselli e.a. geven aan dat de binnenlandse ruilvoetverslechtering te zien was in de eerste helft van de jaren zeventig, maar dat daarna de landbouwprijzen sterk toenamen (Luiselli e.a. 1977: 27). In Saban kon toen een eventuele ruilvoetverbetering

de waardedaling door de slechtere oogsten al niet meer goed maken. De ruilvoetverslechtering werd overigens – na de geringe regenval – het meest genoemd als oorzaak van de economisch slechte omstandigheden waarin men verkeerde.

De voortgang van de inkorporatie in de markteconomie, het ongunstige overheidsbeleid dat tot uiting komt in de beperkte toegankelijkheid tot krediet en de verslechterde ruilvoet, naast de slechte gronden die de boeren tot hun beschikking hebben, schetsen de achtergrond van de achterblijvende ontwikkeling van de landbouwproductie.

Industrialisatie en voedselafhankelijkheid

De plaats van Nicaragua in de internationale arbeidsverdeling veranderde als gevolg van de genoemde ontwikkelingen:

- het aandeel van de landbouw in de exporten van het land nam af, zelfs als men er rekening mee houdt dat een groter gedeelte van de landbouwproductie binnenlands verwerkt wordt. In 1960 leverde de landbouwsector nog 80% van de exportwaarde, in 1977 is dat teruggelopen tot 70% (FIDA 1980: 231). Industriële goederen worden in toenemende mate geëxporteerd. Dit gaat gepaard met een daling van het aandeel van de industrieproducten in het importpakket, maar met een uitbreiding van het aandeel van energie (olie) en machines (BCN 1979: tab. V.3, V.7);
- de binnenlandse voedselvoorziening wordt in toenemende mate verzorgd door het buitenland: het basisvoedsel van de hogere inkomensgroepen, tarwe, wordt geïmporteerd evenals veel van hun overige consumptiegoederen. Een gedeelte wordt door in Nicaragua gevestigde bedrijven geproduceerd (deels multinationals en deels Nicaraguaanse bedrijven), maar die zijn voor technologie en inputs afhankelijk van het buitenland. Het basisvoedsel van de lagere inkomensgroepen moet eveneens in toenemende mate geïmporteerd worden. Hun overige consumptiegoederen worden geproduceerd door de kleine nijverheidsbedrijven. De geringe koopkracht van deze groep wordt weerspiegeld in het geringe aandeel van deze bedrijven in de industriële productie.

Vooruitzichten

In 1975 werd in Lima (Peru) de 2e Algemene Konferentie van de UNIDO gehouden. In een 'Deklaratie' en een 'Plan van Aktie' werd verwoord dat de derde wereld haar aandeel in de industriële wereldproductie zou moeten verhogen van 7% tot 25% in het jaar 2000. Het gevolgde industrialisatiemodel lijkt echter ten koste te gaan van de landbouw- en plattelandsonwikkeling.

De FAO verwacht dat bij ongewijzigd beleid het peil van het jaarlijks netto tekort (de netto importen) aan granen in Latijns Amerika in 2000 ongeveer 800% hoger zal liggen dan in 1975. Voor Midden Amerika wordt een iets gunstiger beeld gegeven voor wat betreft de granen. De jaarlijkse import zal naar verwachting slechts verzesvoudigen, maar voor deze regio verwacht de FAO ook

tekorten voor andere voedingsgewassen (FAO 1982). Deze ontwikkeling weerspiegelt een algemene trend. Ook in andere continenten blijft de voedselproductie achter bij de vraag. Tot nu toe werden deze voedseltekorten voor zover ze in importen tot uitdrukking kwamen, aangevuld vanuit de VS. De VS nemen meer dan 50% van de graanexporten voor hun rekening en hun aandeel groeit. Nu de vraag uit de hele wereld blijft stijgen, is echter de verwachting dat het aanbod de vraag niet zal kunnen bijhouden. In de VS gaat namelijk landbouwgrond verloren door toenemende verstedelijking en door erosie; watervoorraden raken uitgeput, de produktiekosten stijgen door de stijging van de olieprijzen en de daarmee samenhangende stijging van de prijzen van kunstmest, en wetenschappelijk onderzoek krijgt minder geld. Een andere belangrijke oorzaak is de concurrentie die gaat ontstaan tussen graan voor consumptie en graan voor industriële doeleinden. Vooral in zo'n situatie waarin de wereldvraag groter is dan het aanbod en waarin de VS de belangrijkste leverancier aan tekortlanden zijn, kan hun dreigement om voedsel als wapen te hanteren dagelijkse realiteit worden, aldus Susan George, medewerkster van het Transnational Institute (Parijs). Een land als Nicaragua zal daarvan dan zeker slachtoffer worden. Nicaragua moet daarom zo snel mogelijk in staat zijn in haar eigen voedselbehoefte te voorzien (George 1982).

2 Theoretische achtergronden van de discussie

De revolutie in Nicaragua stelt de Sandinistische regering in staat een ander overheidsbeleid te voeren dan tot nog toe het geval was. Zou het beleid gericht moeten worden op verhoging van de produktie van voedselgranen? In Nicaragua leidde dit tot een belangrijke discussie, die hier bekeken wordt vanuit de aktuele situatie en tevens tegen de achtergrond van de theorievorming over plattelandsontwikkeling. Ik zal ingaan op theorieën met betrekking tot de plaats van boeren in het kapitalistische systeem en theorieën over hun rol in de overgang naar de socialistische maatschappij en hun plaats in de socialistische economie.

Kapitalisme op het platteland

Binnenlandse accumulatie

In de theorievorming binnen de marxistische traditie wordt plattelandsontwikkeling vooral bekeken in relatie met de bijdrage van boeren aan de binnenlandse accumulatie. Marx beschreef in zijn behandeling van de 'oorspronkelijke kapitalistische accumulatie' in feite een a-typisch geval (Marx 1977: 7e afd., hfst.

24). Preobrazhensky wees er al op dat de bronnen normaal gesproken niet de winsten van slavenhandel en piraterij zijn, maar bijvoorbeeld de pachtleveranties van de boeren aan hun landheren of de belastingen aan de staat.

Latijnsamerikaanse theoretici (ik refereer met name aan Mexicaanse auteurs) die zich buigen over de agrarische kwestie nemen ook als uitgangspunt, dat de produktie van kleine boeren een basis voor kapitaalakkumulatie is. Het centrale punt in hun theorieën is dat de 'boereneconomie' en de 'kapitalistische economie' deel uitmaken van één geïntegreerd systeem en dat het erom gaat de functionele relaties tussen beide te analyseren. Ze zetten zich met die visie af tegen een strikte scheiding zoals Chayanov (1966) en de neoklassieke dualismetheorieën maken. Maar ook de opvatting zoals de dependencia-school die formuleert, die teruggaat op de opvattingen van Lenin, wijzen zij af, omdat deze de kapitalistische produktiewijze zo centraal stelt dat ze geen oog meer heeft voor de niet-kapitalistische produktievormen. Het bestaan van produktievormen die niet strikt als kapitalistisch aan te merken zijn moet in deze visie niet herleid worden tot het onvoldoende opdringen van het kapitalisme op het platteland en de onmogelijkheid van het kapitalisme om deze produktievormen te vernietigen. De kapitalistische kapitaalakkumulatie voltrekt zich immers – zo stelt men – op basis van de beheersing van deze produktievormen (Astori 1981: 1357-1358).

De a-symmetrische relaties tussen de 'kleine-boerenlandbouw' en de 'kapitalistische landbouw' kan aangeduid worden 1) via de produkten die beide produceren, 2) via de kontraktlandbouw voor de verwerkingsindustrie en 3) via de arbeidskracht die de boerengezinsbedrijven in reserve houden om te werk gesteld te worden op de bedrijven met kapitalistische bedrijfsvoering. In alle drie de gevallen moet men dan rekening houden met de inkomensoverdrachten die de drie voorgaande relaties inhouden.

Ten aanzien van het eerste punt valt op te merken dat op de landbouwbedrijven met kapitalistische bedrijfsvoering produkten verbouwd worden die bestemd zijn voor export of voor het dynamische deel van de binnenlandse markt, dat wil zeggen voor de hogere inkomensgroepen.⁷ De boeren van de gezinsbedrijven verbouwen het volksvoedsel. De rentabiliteit van deze produkten is lager dan die van de exportprodukten vanwege de lage prijzen van het volksvoedsel. De reden waarom de kleine boeren toch massaal deze produkten blijven verbouwen moet gezocht worden in het interne functioneren van hun bedrijven (binnen een 'gegeven'

7. De produkten van deze bedrijven geduid als exportgewassen.
worden hierna gemakshalve aan-

makro-ekonomische structuur) en hun streven het gezin van voedselgranen te voorzien (Blokland 1980: 45 e.v.; Blokland 1982). Deze karakteristieken van het boerengezinsbedrijf hebben tot gevolg dat verslechterende produktieomstandigheden zeer vertraagd tot uiting komen in een daling van de produktie. De boeren zullen immers in slechtere tijden proberen hun produktie op peil te houden door het bouwland uit te breiden (vgl. case-study in Mexico). Vanuit een makro-ekonomische optiek is er bij deze produktieorganisatie de minste kans op frikties tussen de binnenlandse vraag en het aanbod (Astori 1981: 1363).

Tallose schrijvers wijzen in verband met de bijdrage aan de kapitaalakkumulatie op de inkomensoverdrachten door de ongelijke ruil, die ten gevolge van de kommercialisatie van de voedselgewassen plaatsvindt. Aan de ene kant zijn er de omstandigheden waaronder de ruil plaatsvindt: vanwege hun behoefte aan geldinkomen worden de boeren gedwongen hun oogst of een deel ervan te verkopen tegen zeer lage prijzen. De prijzen die de boer ontvangt voor zijn produkt zijn vooral zo laag door de tussenkomst van de lokale winkeliers, graanopkopers en vrachtwagenchauffeurs. Dit is zelfs zo in Mexico, waar de staat gegarandeerde prijzen vaststelt. Anderzijds verandert de prijs-verhouding tussen de landbouw en de industrie ten nadele van de landbouw.

Deze inkomensoverdracht aan de rurale elite — die haar winsten in de stad belegt — en aan de industriële sektor is onderdeel van de kapitaalakkumulatie op basis van de produktieactiviteiten van de boeren (Lucas 1982: 381).

Een tweede bijdrage aan deze kapitaalakkumulatie leveren de boeren van de gezinsbedrijven die op kontrakt exportgewassen produceren voor een verwerkingsbedrijf. De kontrakten specificeren de hoeveelheid, de kwaliteit en het soort produkt dat de boer moet leveren en stellen de prijs en produktiemethode vast. Tijdens het produktieproces wordt over het algemeen gekontroleerd of de boeren voldoende en de juiste aandacht aan het gewas geven. De fabriek die de kontraktpartner is levert de produktiemiddelen (kunstmest) op krediet. Over het algemeen betekent dit dat de boer de kunstmest in natura krijgt en dat de kosten daarvoor in mindering worden gebracht op de opbrengst van de oogst. De produktieomstandigheden zijn vergelijkbaar met het verrichten van arbeid in loondienst met dien verstande dat de kosten voor het verkrijgen en in gebruik houden van het land niet op het kontrakterende verwerkingbedrijf rusten, maar op de boeren. Uitbuiting in het produktieproces gaat hier dus gepaard met inkomensoverdrachten uit het 'loon' voor pacht (Lucas 1982:

382; Astori 1981: 1363).

De derde bijdrage van de agrarische gezinsbedrijven aan de kapitaalakkumulatie komt voort uit hun functie als arbeidsreserve voor de exportplantages. Het seizoengebonden karakter van het werk in de meeste exportgewassen maakt het wenselijk dat alleen in bepaalde periodes veel arbeiders in dienst kunnen worden genomen. De gezinsbedrijven kunnen die arbeiders leveren. Arbeiders die gedurende de rest van het jaar zichzelf van hun eigen land onderhouden. Als de beloning van de arbeidskracht de reproductie van die arbeidskracht moet kunnen bekostigen, dan zal het duidelijk zijn dat op de exportlandbouwbedrijven hoogstens de reproductie gedurende de periode dat de arbeiders daar werken betaald wordt. De plaats die het 'buiten werken' in het interne functioneren van het boerengezinsbedrijf inneemt geeft vaak nog een extra dimensie aan de kapitaaloverdracht. In het geval immers dat het gezin nog graan heeft voor eigen consumptie hoeft het geldinkomen uit het buiten werken slechts de consumptie-uitgaven te dekken die daar bovenuit gaan: in het uiterste geval kan de boer met een loon genoeg nemen dat in die periode slechts een gedeelte van de reproductie dekt. In de praktijk zal hij dan ook vaak daar genoeg mee moeten nemen. Dit is de situatie die in de literatuur aangeduid wordt met 'overuitbuiting' (Astori 1981: 1361).

Campesinistas en descampesinistas

Op grond van deze functionele relaties tussen de 'boereneconomie' en de 'kapitalistische economie' en de kapitaaloverdrachten die ermee gepaard gaan, schetsen de theoretici twee toekomstige ontwikkelingspaden.

Een groep meent dat de konstante kapitaaloverdracht ten slotte geen ander gevolg kan hebben dan dat de boerenstand verdwijnt. Het grootste deel van de boeren zal dan als loonarbeider gaan werken op de landerijen van een paar boeren die het lukt hun bedrijf te consolideren en om te vormen tot een bedrijf met kapitalistische bedrijfsvoering. De 'Pruisische weg', het klassieke ontwikkelingspad, zoals ook de Engelse landbouw dat volgde, staat hun voor ogen (vgl. Lenin 1956). De groep theoretici die de uiteindelijke proletarisering van de boerenstand als toekomstbeeld schetsen worden in de Latijnsamerikaanse literatuur aangeduid als *descampesinistas* (Astori 1981: 1365; Lucas 1982: 371-377). De andere groep, de *campesinistas*, meent dat deze proletarisering geenszins de toekomst van de boeren is. Economische ontwikkeling leidt wel tot economische differentiatie maar niet tot proletarisering (Stavenhagen, gecit. in Astori 1981: 1366). Voor zover ze het voortbestaan van de boerenstand in verband brengt met de

kapitaalakkumulatie is deze groep weer onderverdeeld in twee stromingen:

a. in navolging van Rosa Luxemburg stellen sommige auteurs dat het kapitalisme voor zijn voortbestaan niet-kapitalistische produktiesystemen nodig heeft. Voor voortgaande kapitaalakkumulatie moet het die systemen uitbuiten en slechts door handel met niet-kapitalistische produktiesystemen kan het geproduceerde meerwaarde realiseren (Stavenhagen, Palerm) (Lucas 1982: 378). Deze opvatting is naar mijn mening voldoende weerlegd door Paul Sweezy (Sweezy 1968);

b. Erasto Diaz stelt dat de kapitaalakkumulatie onvoldoende is om het systeem van produktie van enkelen voor enkelen te doorbreken. Aan de hand van de ontwikkeling van de Mexicaanse economie laat hij zien, dat de industrialisatie onvoldoende is om de boeren die geproletariseerd raken werk te geven in de industrie. De modernisering van de industrie blijft achter bij de toenemende achterlijkheid van de landbouw. Het gevolg is dat Mexico weer ruraliseert, dat wil zeggen dat de in gang gezette structurele transformatie wordt omgekeerd. Het voortbestaan van de boerenstand wordt dus in verband gebracht met ontoereikende kapitaalakkumulatie. Als belangrijke uitingsvorm van deze trend geeft hij aan dat elke 1% produktiestijging in de periode 1950-1960 gepaard ging met een uitbreiding van de werkgelegenheid met 0,62%. In het decennium daarna was dit percentage gedaald tot 0,53%.

Diaz heeft gelijk als hij stelt dat een dergelijke ontwikkeling, gezien de aanwas van de bevolking, zal leiden tot een omkering van de ontwikkeling in de sektorale verdeling van de werkgelegenheid. In dat opzicht wordt de structurele transformatie van de economie dan omgekeerd. Voor andere aspecten, de toenemende specialisatie naar taken en produkten en de gevolgen op lokaal niveau door het toenemend aanbod van industriële goederen, hoeft dit dan nog niet te gelden. In elk geval zou het niet een gevolg zijn van onvoldoende kapitaalakkumulatie of, zoals Diaz het noemt, van een

"ontoereikend oorspronkelijk akkumulatieproces". De verhoging van de arbeidsproduktiviteit die hijzelf laat zien over de periode 1950-1970 kan immers slechts een gevolg zijn van toenemende kapitaalakkumulatie. Daar Diaz spreekt van ontoereikendheid, vermoedt hij kennelijk dat de boeren nog verder uitgebuit kunnen worden. Als oplossing voor de werkgelegenheidsproblemen bepleit hij echter een verlichting van de huidige slechte omstandigheden in de sektor van de kleine boeren, hetgeen een verlichting van het uitbuitingsproces en een vermindering van de kapitaalakkumulatie vanuit deze sektor inhoudt (Diaz 1977: 1429-1430, 1438).

Andere campesinistas brengen het voortbestaan van de boerenstand niet zo direkt in verband met het kapitaalakkumulatieproces. Oscar

Gonzalez Rodríguez bijvoorbeeld meent dat in het ontwikkelingsmodel van Mexico past dat landbouwproductie voornamelijk georganiseerd is in gezinsbedrijven. Dat is gewoon de eigen aard van binnendringend kapitalisme op het platteland van landen in de kapitalistische periferie (Gonzalez Rodríguez 1977: 1447-1456; Paré 1977: 36-37).

Ook Warman benadrukt dat dit de eigen aard is van kapitalistische ontwikkeling op het platteland van landen die overwegend agrarisch zijn. Hij geeft bovendien aan dat er functionele relaties bestaan tussen wat hij noemt verschillende wijzen van produceren en gaat in op de rol van de 'kleine-boerenlandbouw' in de kapitaalakkumulatie. Als extra element ter ondersteuning van de stelling dat de boeren zich niet tot loonarbeiders zullen laten maken, noemt hij hun verzet tegen zo'n ontwikkeling: de boeren strijden voor betere omstandigheden, maar willen blijven wat ze zijn (Warman 1980: 10). Dit verzet komt ook daarin tot uiting, dat boeren (met name jonge boerenzonen), die in de stad of elders op het platteland in loondienst gaan werken omdat ze geen grond hebben, van het geld dat ze verdienen een gedeelte sparen, om grond te verwerven, een huis te bouwen en te trouwen.

Campeñinistas noemen dit verschijnsel *recampeñinización*, dat is terugkeer naar het platteland en de traditionele manier van leven en werken (Esteva, aangehaald in Lucas 1982: 379). Ze wijzen erop dat naast het verzet van de boeren tegen een ontwikkeling die hen tot permanente loonarbeiders zou maken, ook de overheidspolitiek in bepaalde landen (Mexico, Chili vanaf 1964, Peru na 1968) een dergelijk omkeringsproces bevorderde (Wolf 1971: 62; Blokland 1979: 29-30; Astori 1981: 1365). Het verzet neemt in Latijns Amerika ook de vorm aan van sociale strijd, soms zelfs gewapende sociale strijd.

In de sociale strijd proberen de boeren zelfbeschikking te bereiken over de grond en hun arbeidskracht. De strijd van boeren voor land is voor een aantal marxistisch-leninistische theoretici altijd een bron van twijfel geweest aan hun klassekarakter en hun revolutionair potentieel, een twijfel die men terugvindt bij de auteurs die hier aangeduid werden als descampeñinistas. Als de boeren namelijk proletariërs zouden zijn, zouden ze hoger loon eisen en niet meer land. Gomez-Jara stelt dat in Noord-Mexico zich een echt landbouwproletariaat heeft ontwikkeld. Dat deze loonarbeiders strijden voor land kan zij echter alleen verklaren door een "kleinburgerlijk bewustzijn dat er door de staat ingepompt zou zijn" (Gomez-Jara 1977: 170). Rendón stelt echter naar mijn mening terecht dat, gezien het latente reserveleger, de strijd voor hoger loon in Mexico zinloos is. Strijd voor land is daarom een meer adequate strategie (Rendón 1977: 26-35).⁸ In een land als

Nicaragua daarentegen waar in feite minder landschaarste is en een groter arbeidstekort (in bepaalde periodes) zou loonsverhoging een goed doel zijn van sociale strijd.

De visie dat de 'kleine-boerenlandbouw' en de 'kapitalistische landbouw' onderdelen zijn van een geïntegreerd systeem, waarbinnen functionele relaties tussen de onderdelen bestaan die a-symmetrisch zijn, is de gemene deler waarop de hiervoor gaande auteurs te verenigen zijn. Verder verschillen ze praktisch op elk punt, zoals: het al dan niet bestaan van een aparte 'kleine-boeren-productiewijze', de vraag of het om een formele of reële overheersing door de 'kapitalistische landbouw' gaat, het klassekarakter van de boeren van de gezinsbedrijven en hun toekomst onder het kapitalisme. Op dit laatste punt ben ik hier ingegaan, mede omdat dit consequenties heeft voor de visies op de rol van de boeren in de overgang naar het socialisme en hun positie in de socialistische economie.

Socialisme op het platteland

Visie van de descampesinistas op de rol van de boeren

Omdat ik de kwestie van het klassekarakter van de boeren heb laten liggen kan ik ook niet tot in alle details ingaan op de posities ten aanzien van de rol van de boeren in een overgang naar socialisme.

Uitgaande van de tweedeling in auteurs die ik in de vorige paragraaf heb gemaakt, kan er toch een uitspraak gedaan worden over hun ideeën ten aanzien van de rol van boeren in de vestiging en opbouw van een socialistische economie. Over het algemeen menen de *descampesinistas* dat de boeren als klasse zullen verdwijnen. Als ze nog bestaan als het industrieel proletariaat overgaat tot het vestigen en opbouwen van een socialistische maatschappij, dan kunnen ze daarin slechts een sekundaire rol spelen (Lucas 1981: 372). Ze kunnen het proletariaat helpen, hun leven geven in de revolutie, maar als de strijd gestreden is, zullen ze toch terugvallen in hun kleinburgerlijk bestaan en landbezit eisen. Het zijn in feite de leidende ideeën van de Russische revolutie.

Naast hun tweederangs positie in de revolutie is het interessant te zien welke rol de boeren toebedacht wordt in de socialistische economie. Lenin liet er geen twijfel over bestaan dat het de rol van de boeren was het graansurplus te leveren aan de industriearbeiders.

8. De discussie tussen Gomez-Jara en Rendón wordt besproken in Lucas 1982. De literatuurverwijzingen zijn van haar. Voor Gomez-Jara (1977) zie bibliografie in appendix bij dit

artikel. Rendón (1977) refereert aan Teresa Rendón, *Desarrollo agrícola y absorción de mano de obra en Mexico*, *Narxhi Nandhd*, Mexico, mei 1977, pp. 26-35.

Boeren die immers meer graan hebben dan zij zelf nodig hebben zullen de hongerige arbeiders gaan uitbuiten. De arbeiders zullen namelijk alles over hebben voor brood. Klassebewuste boeren zullen echter zonder te dralen het graan aan de staat geven, die er op haar beurt industriegoederen voor zal leveren (Lenin 1976: 331,353). In de praktijk betekende dit in Rusland gedwongen leveranties tegen door de staat vastgestelde prijzen, hetgeen de uitdrukking moest zijn van de alliantie van boeren en arbeiders. De theoretische fundering voor deze praktijk werd gelegd door Preobrazhensky. Tijdens de periode van oorspronkelijke kapitalistische accumulatie, akkumuleerde de kapitalistische sektor haar kapitaal ten koste van de nijverheidsproductie en de kleine boeren. Analoog daaraan, zo stelt hij, moet tijdens de oorspronkelijke socialistische accumulatie, de socialistische sektor kapitaal akkumulieren ten koste van de boeren en de handwerklieden en door een deel te bemachtigen van de accumulatie in de kapitalistische sektor. Met name in agrarische landen – zoals indertijd de USSR – kan accumulatie binnen de socialistische sektor alleen er niet voor zorgen het socialistisch systeem zo snel mogelijk te laten uitgroeien tot het moment waarop het al haar natuurlijke voordelen ten opzichte van het kapitalistisch systeem ontwikkeld heeft. Dit betekent dat onder het socialisme de kapitaalakkumulatie van de boeren niet afgeremd, maar juist opgevoerd zal worden. Dat kan omdat de productie door industriële ontwikkeling en intensivering van de landbouw veel efficiënter geschiedt (Preobrazhensky, in Shanin 1971: 223-225). Het is de kritiek op deze opvattingen die Gavin Williams⁹ ertoe verleidt te stellen, dat de ideeën die liberalen en marxisten¹⁰ over ontwikkeling hebben in feite niet verschillen. Ook in de marxistische visie moeten de kleine boeren zoveel mogelijk bijdragen aan de verdergaande accumulatie. Evenals in de liberale ontwikkelingsideeën zullen in de marxistische visie de boeren allerlei noodzakelijke produktieveranderingen niet zelf doorvoeren. De boeren mogen dan efficiënt zijn in hun traditionele manier van werken, als het op veranderen aankomt zijn ze uiterst konservatief, zo meent men (Ruthenberg 1971: 245-46). De boeren zijn een belemmering voor hun eigen ontwikkeling en zullen dus moeten worden overgehaald zich te ontwikkelen. Plattelandsontwikkeling wordt zo een activiteit die ondernomen wordt voor boeren en niet door boeren. 'Participatie' kan dan gebruikt worden

9. Lecturer, social and political sciences, St. Peters College te Oxford.
10. Ik spreek hier van marxisten, omdat Williams die aanduiding

gebruikt. De groep die ik voor ogen heb zijn de descampesinistas en de ideologen van de Russische revolutie.

om de boeren zo ver te krijgen dat ze doen wat men denkt dat goed voor ze is, maar vaker wordt toevlucht genomen tot dwang (Williams 1976, 1978 en 1981; Heyer e.a. 1981). Zo ook bij de ontwikkelingsstrategieën onder het socialisme, waar kollektieve boerderijen met gecentraliseerd bestuur van bovenaf nog steeds gezien worden als het middel om socialistische ontwikkeling in de landbouw te bevorderen (Wolf 1966: 93).

Visie van de campesinistas op de rol van de boeren

De *campesinistas* hanteren als uitgangspunt het voortbestaan van de boerenstand, en menen dientengevolge ook dat de boeren in de opbouw van de toekomstige maatschappij een volwaardige plaats moeten hebben. De ontwikkelingsweg die zij voor ogen hebben worden in de Spaanstalige literatuur aangeduid met *via campesina* (ter onderscheiding van het 'Junker-pad' en het 'Amerikaanse pad' (Lucas 1981: 372; Ennew e.a. 1977: 300-301). Als belangrijkste referentiepunten in deze strategie gelden:

1. de auteurs proberen de agrarische kwestie vanuit het standpunt van de boeren te bekijken.¹¹ Dit betekent dat men in de theorieën uitgaat van de juistheid van de positie die de boeren kiezen in de sociale strijd. De auteurs verdedigen de strijd om het land evengoed als de strijd van de landarbeiders voor hoger loon;
2. in hun visie staat centraal dat actie ondernomen moet worden die de positie van de boeren verbetert. Het accumulatieproces moet tijdelijk afgeremd worden om de boeren in staat te stellen hun consumptie uit te breiden. Deze visie kwam al ter sprake bij de behandeling van de opvattingen van Diaz. De rationaliteit van deze opvatting gaat terug op ideeën van Marx over onderconsumptie. Kapitaal wordt in zijn visie nooit zomaar voor zich geproduceerd, maar uiteindelijk altijd voor produktie in sectoren die er konsumptiegoederen mee maken. Hij zet zich met die visie af tegen het toekomstvisioen van Tugan-Baranovsky. Deze meende dat het mogelijk was dat het kapitalisme zich zo zou ontwikkelen, dat uiteindelijk konstant kapitaal steeds konstant kapitaal voortbrengt, zonder dat er ooit een keer consumptiegoederen worden geproduceerd. Versnelde accumulatie die uiteindelijk daartoe zou leiden is volgens Marx echter slechts tijdelijk mogelijk. Op een bepaald moment moet het groeipad terugswitchen naar 'uitgebreide reproductie', een groei-model waarin de organische samenstelling van kapitaal konstant blijft (Sweezy 1968: hfst. 10; Howard e.a. 1975: 223-226). Afremmen van het accumulatieproces betekent dat er een eind moet komen aan de extreme uitbuiting op lokaal

11. Dit komt onder andere tot uiting (Lucas, 1981: 377).
in de veldonderzoeken die men doet

niveau door de grotere boeren, winkeliers, vrachtwagenchauffeurs en handelaren (de 'caciques') door hun functies over te nemen. In Mexico leidde dit tot het CONASUPO¹²-debat, over de vraag of het systeem van winkels met consumptiegoederen tegen concurrerende prijzen en opkooppunten voor landbouwprodukten een goede weg is om een eind te maken aan de monopolieposities van de lokale economische machthebbers (Redclift 1979: 498). Het in een eerdere paragraaf besproken onderzoek in Sabán leidde tot de konklusie, dat veranderingen met het doel de positie van de 'caciques' uit te hollen (gegarandeerde maisprijzen en goedkope winkels) door deze lokale machthebbers ten eigen bate kunnen worden gebruikt of effectief kunnen worden tegengewerkt (Blokland e.a. 1979: 80-82). Bij sommige campesinistas leidde dit tot de overtuiging dat de staat een obstakel is in de ontwikkeling van de boeren (Redclift 1979: 498). Een opvatting die samenhangt met het derde referentiepunt:

3. de campesinistas zijn ervan overtuigd dat de boerendorps-gemeenschap de basis kan zijn voor een nieuwe maatschappij. Autonome organisatie van de boeren is het uitgangspunt voor sociale actie, omdat, naar men meent, de staat niet het alleenrecht moet krijgen voor het oplossen van problemen en omdat men twijfelt aan de wil en mogelijkheden van de staat om de problemen van de boeren op te lossen. Vaker is er sprake van een belangen-konflikt tussen de staat en de boeren. Verzet van boeren tegen voorgestelde veranderingen vormt voor de staat dan het bewijs van hun achterlijkheid. De boeren verzetten zich echter tegen veranderingen in hun nadeel (Redclift 1979: 497; Heyer e.a. 1981). De ideeën ten aanzien van dit laatste punt zijn terug te voeren op de ideeën die Marx in zijn latere werk formuleerde ten aanzien van de vestiging van het socialisme in Rusland (Howard e.a. 1975: 245-246). Ideeën die ook de inspiratie vormden van de Russische populisten, die meenden dat de 'Mir', de dorpsgemeenschap, de basis kon zijn voor een socialistische maatschappij, zonder dat Rusland het kapitalistische stadium hoefde te doorlopen. Ook Chayanov kan gerekend worden tot deze traditie en vormt een belangrijke inspiratiebron voor de campesinistas.

3 Socialisme in Nicaragua

De revolutie in Nicaragua, die praktisch door alle lagen van de bevolking werd ondersteund, bracht in 1979 de Sandinisten aan de macht. Konfiskatie van de Somoza-bezittingen in de landbouw en

12. Compania Nacional de Subsistencias Populares.

veeteelt bracht ongeveer 25% van het areaal in het bezit van de staat. Vooral weidegrond en landbouwgrond die bebouwd werd met exportgewassen viel toe aan de staat. Daarnaast nam de revolutionaire regering het monopolie op het bankwezen over en verkreeg zij grote invloed in de verwerkingsbedrijven en handelsondernemingen voor exportgewassen. Naast de sektor van boeren die voornamelijk voedselgewassen produceren en van grote en middelgrote producenten van exportgewassen, bestaat er nu dus een omvangrijke staatslandbouwsektor (FIDA 1980: 155). De problemen waar Nicaragua na de revolutie mee te kampen kreeg waren groot: het erfde een sociaal-ekonomische structuur die in sterke mate gepolariseerd was door het specifieke ontwikkelingspatroon tijdens het Somozistisch bewind. Ook de enorme verwoestingen aan de infrakstructuur moeten genoemd worden. Verder liet Somoza een omvangrijke buitenlandse schuld na. Maatregelen om de welstand van de armsten enigszins te verhogen wakkerden de inflatie aan. Tenslotte plaatste het langzame herstel van de industriële sektor het land voor grote problemen (FIDA 1980: xvi, 139-147).

De laatste twee punten schetsen een basisdilemma, onderwerp van een belangrijke discussie in Nicaragua: wat heeft de prioriteit in de reaktivering van de ekonomie, verhoging van de binnenlandse konsumptie of kapitaalakkumulatie? In een land als Nicaragua betekende dit, dat men moest beslissen of landbouwexportgewassen dan wel voedselgewassen de prioriteit in het overheidsbeleid zouden krijgen. Direkt gekoppeld aan dit debat is de discussie over de produktieorganisatie: wie kiest voor het koncentreran van de overheidsaandacht op de landbouwexportgewassen, kiest ook voor konsolidatie van de staatsboerderijen en voor de uitbreiding daarvan. De voorstanders van het primair stimuleren van de voedselproduktie staan de uitbreiding van kooperaties voor.

Exportgewassen

Degenen die de nadruk leggen op het belang van kapitaalakkumulatie, stellen dat landbouwexportgewassen de voornaamste bron zijn van buitenlandse deviezen. Verhoging van de produktie en export van katoen, koffie, suiker en vlees maakt industriële expansie mogelijk omdat dan kapitaalgoederen in het buitenland kunnor worden gekocht. De voordelen van deze optie zijn dat de ekonomische infrastructuur van Nicaragua op deze exporten is gericht. Bovendien heeft de overheid een belangrijke greep op de produktiebeslissingen in de landbouwexportsektor door haar landbezit en door haar bezit van verwerkings- en handelsondernemingen. Daarnaast wijzen de voorstanders van deze

ontwikkelingsstrategie op de politieke voordelen: consolidatie en uitbreiding van de staatsbedrijven in de landbouwexportsector maken het mogelijk een landbouwproletariaat te creëren, dat garant zal staan voor de verdediging van de revolutie. Dit landbouwproletariaat zal zorg dragen voor de produktie in de landbouwexportsector en daardoor strikt gescheiden zijn van de voedselproducerende boeren in de gezinsbedrijven. De semi-proletariërs zullen – voor zover ze niet als arbeiders op de staatsbedrijven terecht kunnen – aangemoedigd worden om land aan hun boerderij toe te voegen. Zo zal de sektor van de voedselproducerende gezinsbedrijven nog enigszins uitbreiden, hetgeen de binnenlandse produktie van granen weer op peil zal brengen (FIDA 1980: xv e.v.; FitzGerald 1982).

Er kleven ook bezwaren aan deze strategie: de exportopbrengsten fluktueren sterk, omdat de produkten die Nicaragua produceert onderhevig zijn aan prijsfluctuaties en afzetproblemen op de internationale markten. Verder zullen aanzienlijke investeringen nodig zijn om in de toekomst op deze markten te kunnen blijven concurreren (FIDA 1980: xix). Verder zal ook het beheer en de administratie van de staatsbedrijven die dan gevormd worden, en naar verwachting ook geleidelijk aan uitgebreid zullen worden, een flink beslag leggen op de overheids gelden en op het overheids-personeel.

Het belangrijkste bezwaar van deze ontwikkelingsweg betreft echter de sociaal-ekonomische gevolgen. Immers dit ontwikkelingspad verschilt niet principieel van het pad dat leidde tot de sterk gepolariseerde structuur van Nicaragua en de armoede van het grootste deel van de bevolking. Dit punt is inzet van de discussie, want de oplossing van de binnenlandse armoede is de prioriteit van de andere groep in het debat. In de kapitaalakkumulatiestrategie meent men dat uit de exportopbrengsten sociale voorzieningen voor de armere boeren kunnen worden bekostigd: scholen, ziekenhuizen en technische assistentie aan boeren. Op die manier kan via overheidshulp zowel het welzijn van de armsten verzekerd worden, als de binnenlandse produktie van voedsel worden veiliggesteld. De weg die men voor ogen heeft zal echter leiden tot een enorm overheidsapparaat voor beheer van de staatsboerderijen, de administratie van de voorzieningen, de verdeling van de kredieten etcetera. De vraag is dan: wat blijft er over uit de exportopbrengsten dat werkelijk ten goede komt aan de boeren? Immers uit die opbrengsten moeten óók de investeringen in de landbouw-exportsector, de opbouw en instandhouding van het overheidsapparaat, inclusief de opbouw van een leger, alsmede de aflossing van de buitenlandse schulden betaald worden. Deze vraag is in de visie van de voorstanders nauwelijks terzake doende: dank zij de

ekonomische groei die bij deze ontwikkelingsweg te verwachten valt zal ieders aandeel in het stijgend nationaal inkomen toekomen. Het is niet moeilijk de verschillende elementen van de genoemde strategie te herleiden tot de visie van de descampesinistas: de nadruk op verdergaande versnelde accumulatie, de proletarisering van de boeren als juiste ontwikkelingsweg, de centrale rol van de loonarbeiders in de revolutie (in dit geval in de verdediging ervan), en de gecentraliseerde produktiebeslissingen via de organisatie van de landbouwproductie op staatsboerderijen.

Voedselgewassen

De campesinistische stroming in de discussie toont zich voorstander van directe steun aan de voedselproducerende boeren, door middel van een strategie die ruimte geeft voor uitbreiding van de consumptie. Deze stroming gaat ervan uit dat het overheidsbeleid van de Sandinistische regering allereerst gericht moet zijn op het omkeren van de sociaal-ekonomische polarisatie in Nicaragua. Dit betekent: overheidssteun moet met prioriteit gericht worden op de voedselproducerende boeren en hun inkomens moeten verhoogd worden door de prijzen van de voedselgewassen en de lonen op de exportplantages te verhogen. Daarnaast moet produktie,¹³ handel en inkoop georganiseerd worden via koöperaties.

Deze strategie wordt ook gepropageerd door de speciale missie van FIDA/IFAD¹⁴ naar Nicaragua. De voordelen die zij ziet in een speciale aandacht voor deze producenten en hun produkten (mais en bonen) is dat de produktie zich makkelijk uit kan breiden in gebieden zoals de *frontera agricola*, zonder dat direkt landhervormingen nodig zijn.¹⁵ Produktie van deze gewassen vereist ook geen grote investeringen, buitenlandse technologie of geïmporteerde inputs. Verder benadrukt de missie dat deze gewassen binnenlands geïntegreerd zijn met de industrie- en

13. De produktiekoöperaties die men voor ogen heeft kennen gemeenschappelijk gebruik van produktiemiddelen, maar handhaven individuele stukjes land en dus gescheiden inkomens (produktie met een *zurco muerto*).

14. FIDA/IFAD = Fondo Internacional de Desarrollo Agrícola/International Fund of Agricultural Development.

15. De problematiek van de landhervorming laat ik buiten beschouwing in dit artikel, evenals de vraag of kolonisatie van woeste

gronden een alternatief is voor landhervorming (zie in dit verband Lipton 1974 en Blokland 1981).

16. De Sandinistische regering heeft de periode na de revolutie aangeduid als een periode van transitie naar een nieuwe ekonomie. In deze periode moet een verandering van het accumulatiemodel bewerkstelligd worden, waardoor voortbrenging, toeëigening en herverdeling van het ekonomische surplus op een wijze geschiedt die afwijkt van wat tot nu toe gebruikelijk was (FIDA 1980: 147).

dienstensektor en dat die integratie kan toenemen. Op die manier kan de voedsellandbouw de motor achter het industrieel herstel worden. Hiervoor moet dan wel het reeds bestaande net van silo's en opkoopstations, dat weliswaar verwaarloosd is, uitgebreid en verbeterd worden (FIDA 1980: 158-160 e.v.).

FIDA stelt verder dat de voedselgewassen een nieuwe accumulatiebasis kunnen worden, omdat Nicaragua mais zou kunnen gaan exporteren naar andere Middenamerikaanse landen en landen in het Caraïbisch gebied. In tegenstelling tot de overige, dichter bevolkte landen van Midden Amerika heeft Nicaragua geen landgebrek. Bovendien waren de prijzen van voedselgewassen in Nicaragua beduidend lager dan elders in Midden Amerika, zodat zelfs met een verhoging van die prijs Nicaragua nog concurrerend zou kunnen verkopen. Een ander voordeel van Nicaragua is dat het blanke mais produceert, terwijl de VS die nu zorg dragen voor de aanvulling van het regionaal tekort, gele mais produceren. Over het algemeen heeft de Middenamerikaanse konsument liever de eigen blanke mais (FIDA 1980: xix-xxi, 47, 159).

Als bezwaar tegen deze strategie wordt aangevoerd, dat het investeerbaar kapitaal dat toevalt aan de overheid onvoldoende zal zijn. De hoek van waaruit deze kritiek is geuit zal duidelijk zijn, in het licht van wat hiervoor is gezegd. Dit bezwaar krijgt meer gewicht als men de uiterste konsekwentie ervan ziet: FitzGerald, adviseur van de Sandinistische regering en hoogleraar ontwikkelings-economie aan het ISS in Den Haag, meent dat overheidssteun voor voedselproducerende boeren in de hoop dat zij exporteerbare overschotten zullen produceren, kan leiden tot gedwongen leveranties door de boeren aan de staat. Die zullen optreden op het moment dat de oogst tegenvalt en er toch een gedeelte geëxporteerd moet worden om de noodzakelijke deviezen binnen te brengen. Zoiets lijkt temeer aannemelijk als het FIDA-voorstel wordt opgevolgd om met landen in de regio overeenkomsten op te stellen, waarbij hulp bij de bouw van infrastructuur en de voorziening van inputs gekoppeld wordt aan vaste leverantiés tegen van te voren afgesproken prijzen. Ook al wordt verwacht dat mais exporteerbare overschotten zal opleveren, toch kunnen er jaren komen waarin de oogst hoogstens voldoende is voor de binnenlandse konsumptie. De schadelijke gevolgen van de buitensporige regenval in het jaar 1982 hebben dit duidelijk aangetoond.

Er wordt nog een tweede bezwaar tegen deze strategie ingebracht: uit de analyses op dorpsniveau blijkt dat over het algemeen de lokale handelaren, winkeliers enzovoort de winsten van hogere prijzen naar zich toe trekken (Blokland 1979: 80-82). De regering geeft zelf in een analyse van de agrarische sektor in 1980 aan, dat

er op dit punt inderdaad problemen zijn. De staatsinkooporganisatie ENABAS slaagde er slechts gedeeltelijk in, de greep van de winkeliers en handelaren op de handel in mais en bonen te verzwakken (MIDA 1980: 36, 39 e.v.).

De posities in de discussie blijken overigens niet zo strikt tegengesteld te zijn. Immers de campesinistische stroming ziet de voedselproducerende sektor ook als nieuwe accumulatiebasis: export van mais brengt deviezen binnen voor de aankoop van kapitaalgoederen. Anderzijds ziet de descampesinistische richting mogelijkheden om suiker binnenlands te verwerken tot gasohol.

Resultaat van de discussie

De uitkomst van deze discussie, zoals die tot uiting komt in de planning, is niet eenduidig ten gunste van één optie. Voor zover zich in deze transitieperiode¹⁶ een plan heeft uitgekristalliseerd, probeert dat de beide doelstellingen tegelijk te realiseren: maximalisatie van de deviezenopbrengsten door een impuls van de landbouwexportgewassen, zelfvoorziening voor wat betreft granen. Hierbij wordt dan direkt gezegd dat ook exporteerbare graanoverschotten moeten worden gegeneerd (MIPLAN 1981: 34). FitzGerald geeft aan dat het uiteindelijke ontwikkelingsmodel uitgaat van accumulatie op basis van granen, suiker en vlees. Koffie en katoen zullen op een post-revolutionair niveau gestabiliseerd worden (FitzGerald 1982: 3). Voor accumulatie en groei, die uiteindelijk mede gebaseerd zijn op de produktie van voedselgranen, geldt als voorwaarde dat de voedsellandbouw uit haar stagnatie wordt gelicht. Daartoe moet de versnelde accumulatie vanuit deze sektor teruggedraaid worden en moet er ruimte komen voor konsumptie. In eerste instantie betekent dit een rem op het besteedbaar surplus in overheidshanden. De eerste jaren zal door een dergelijke strategie de opbouw van (of het uitdijen van) het overheidsapparaat worden afgeremd.

De maatregelen die worden getroffen tonen dat men streeft naar een ontwikkelingsweg die duidelijk elementen in zich heeft van een *via campesina*. Twee ervaringsfeiten schijnen ook de descampesinistas overtuigd te hebben van de haalbaarheid van deze strategie.

Allereerst de enorme respons van de mais en bonen producerende boeren op de eerste maatregelen van de Sandinisten direkt na de revolutie. Tot deze maatregelen behoorden:

1. verhoging van de kredieten voor kleine boeren en arme boeren,¹⁷ alsmede een verlaging van de berekende rente;
2. hervorming van de pachtwet, waardoor de toegang tot land

17. Dit is de terminologie die officieel gehanteerd wordt, zie tabel 2.

vergroot werd en pachtprizen daalden. Daarnaast werd onteigend land verpacht;

3. verhoging van de voedselprijzen;

4. uitbreiding van het graandistributienet. De regering heeft hiertoe de hulp van de Mexicaanse organisatie CONASUPO ingeroepen om in Nicaragua een vergelijkbaar systeem van inkoopstations voor graan en verkooppunten van goedkope levensmiddelen en produktiemiddelen op te zetten (Sodi¹⁸ 1982);

5. organisatie van de voedselproducerende boeren in koöperaties. Als gevolg van deze maatregelen en de respons van de boeren overtrof de mais- en bonenproduktie niet alleen de plannen, maar ook de gemiddelde niveaus van de voorafgaande jaren (FIDA 1980: xii e.v., 107-108, 159). Op de tweede plaats wezen studies uit dat de voedselproduktie zou kunnen uitbreiden zonder arbeid weg te trekken uit de landbouwexportsectoren. De vrees bestond namelijk, dat verbetering van het lot van de arme boeren hen in staat zou stellen hun gezin van hun eigen stuk land te onderhouden zonder dat ze nog aanvullend werk hoefden te zoeken in de landbouwexportsectoren (FitzGerald 1982).

In de nu aangenomen strategie wordt dus aandacht gegeven aan verbetering van de positie van de boeren in de gezinsbedrijven, waarbij de funktionele relatie tussen deze bedrijven en de landbouwexportbedrijven intact blijft. De boerenbond, *Asociación de Trabajadores del Campo*, beijvert zich voor verbetering van de lonen. Dit element van de transitiestrategie verdient bijzondere aandacht. Enerzijds, omdat het samen met de andere maatregelen ter verbetering van de positie van de boeren ervoor kan zorgen dat de konsumptiemogelijkheden van de boeren toenemen, dat de interne operationele beperkingen en de stagnatie van de produktie waar die toe leiden opgeheven worden en dat uiteindelijk de investeringen in de voedselproductiesektor toenemen. Anderzijds, omdat deze maatregel de seizoenarbeiders in de landbouwexportsektor die vanuit de steden tijdelijk werk zoeken op het platteland kompenseert voor de gevolgen van de verhoging van de voedselprijzen op hun inkomen en konsumptiepeil. De overheid heeft in dit kader ook een omvangrijk subsidieprogramma voor eerste levensbehoeften opgezet.

Ik meen dus een voorkeur in het Sandinistisch overheidsbeleid te konstateren ten gunste van een *via campesina*, de ontwikkelingsweg die de boeren een volwaardige plaats geeft in de ekonomie en de opbouw van de socialistische samenleving. Veel zal daarbij

18. Demetrio Sodi, directeur
CONASUPO, Mexico.

afhangen van de invloed die de boeren zelf op de sociaal-
economische processen weten te verwerven via de koöperaties en
hun politieke vertegenwoordiging. De hoop op succes van de
via campesina stoelt immers meer op de verwachtingen die men
koestert ten aanzien van de boeren dan op die ten aanzien van het
centrale gezag.

Literatuur

- Astori, Danilo (1981), Campesinado y expansión capitalista en la
agricultura Latinoamericana, *Comercio Exterior* 31 (12),
pp. 1357-1368, Mexico D.F.
- BCN (1978), *Informe Anual*, Banco Central de Nicaragua, Managua.
- BCN (1979), *Indicadores Económicos*, Banco Central de Nicaragua,
Managua.
- Bernsten, Richard H. en Herdt, Robert W. (1977), Towards an
understanding of Milpa agriculture: The Belize case, *Journal of
Developing Areas* 11(3), pp. 373-392, Macomb, Illinois.
- Blokland, Kees (1979), Landverdeling en de rol van de overheid
daarin, hfst. 4 in: Blokland, K., Galjaard, Ph., Van der Linde, M.,
Enkele aspecten van de agrarische sektor in Mexico, Amsterdam
(mimeo).
- Blokland, Kees (1980), *Landbouw in Quintana Roo. Een
onderzoek naar het functioneren van de Milpa landbouw en
naar alternatieve vormen van landgebruik*, Amsterdam (mimeo).
- Blokland, Kees (1981), *De agrarische sektor van Nicaragua;
beschrijving en beleidsopties*, Amsterdam (mimeo).
- Blokland, Kees (1982), *Macro-economische ontwikkeling en het
interne functioneren van het boeren gezinsbedrijf. Rand-
voorwaarden voor OFE-mogelijkheden*, Den Haag. Paper
ingediend bij de Werkgroep Off-Farm-Employment, Research-
Instituut voor Bedrijfswetenschappen, Delft.
- Blokland, Kees en Zuidema, Teake (1979), *Saban y Huay-Max.
Grondconflict en landbouwkrisis in een Maya gemeenschap*,
Amsterdam (mimeo).
- Burbach, Roger en Flynn, Patricia (1980), *Agribusiness in the
Americas*, New York.
- Chayanov, A.V. (1966), 1. Peasant farm organization, in: Thorner
e.a. (1966), pp. 31-277 (eerste uitgave 1924). 2. On the theory
of non-capitalist economic systems, in: idem, pp. 1-28.
- Diaz, Erasto (1977), Nostas sobre el significado y el alcance de la
economía campesina en México, *Comercio Exterior* 27 (12),
pp. 1429-1438, Mexico D.F.
- Ennew, Judith, Hirst, Paul en Tribe, Keith (1977), 'Peasantry' as

an economic category, *The Journal of Peasant Studies* 4 (4), pp. 295-322, Londen.

FAO (1982), Panorama y perspectivas de la agricultura Latino Americana, *Comercio Exterior* 32 (3), sección Latino Americana, pp. 254-264 (uit: FAO, *La agricultura hacia el año 2000: problemas y opciones de America Latina*, 1981).

FIDA (1980), *Informe de la misión especial de programación a Nicaragua*, Fondo Internacional de Desarrollo Agrícola, Rome.

FitzGerald, E.V.K. (1982), *Some notes on the Agrarian Reform in Nicaragua*. Paper ingediend op de 'Society for Latin American Studies Conference', Sheffield, 3 april 1982.

Franco, M. de (1978), Funcionamiento socio-económico de Nicaragua, *Revista del Pensamiento Centroamericano*, nr. 159.

MIDA/MIPLAN (1980), *Sector Agropecuario de Nicaragua. Evaluación del primer semestre de 1980*, Managua.

Furtado, Celso (1976), *Economic development of Latin America. Historical background and contemporary problems*, Cambridge.

George, Susan (1982), *Voedsel als wapen*. Lezing met discussie, 1 april 1982, Transnational Institute Amsterdam. Verslag in: *NIO-kroniek*, nr. 20.

Gonzalez Rodriguez, Oscar (1977), Economía política de la estructura agraria Mexicana, *Comercio Exterior* 27 (12), pp. 1447-1456, Mexico D.F.

Heyer, J., Roberts, P. en Williams, G. (eds.) (1981), *Rural development in tropical Africa*, Londen.

Howard, M.C. en King, J.E. (1975), *The political economy of Marx*, New York.

Johnston, Bruce F. en Kilby, Peter (1975), *Agriculture and Structural transformation. Economic Strategies in Late-developing countries*, New York.

Knochenhauer, Guillermo (1979), La subordinación Agrícola, *Nexos*, nr. 23 (aangehaald in: Redclift 1979).

Lenin, V.I. (1956), *The development of Capitalism in Russia*, Moskou (eerste uitgave 1899).

Lenin, V.I. (1976), *Alliance of the working class and the peasantry*, Moskou.

Lipton, Michael (1974), Toward a theory of landreform, in: D. Lehman (ed.), *Agrarian reform and agrarian reformism; Studies of Peru, Chile, China and India*, pp. 269-315, Londen.

Lucas, Ann (1982), El debate sobre los campesinos y el capitalismo en Mexico, *Comercio Exterior* 32 (4), pp. 371-383, Mexico D.F.

Luiselli Fernandez, C. en Mariscal Orozco, J.A. (1977), *La crisis del sector Agrícola*, Mexico D.F. (mimeo).

Marx, Karl (1977), *Het Kapitaal. Deel I: Het productieproces van*

- het kapitaal*, Haarlem (eerste uitgave 1867).
- MIPLAN (1981), *Programa económico de austeridad y eficiencia 81*, Managua.
- Paré, Luisa (1977), *El proletariado agrícola en México; campesinos sin tierra o proletarios agrícolas?*, Mexico.
- Preobrazhensky, Evgenii (1971), Peasantry and the political economy of the early stages of industrialization, in: Theodor Shanin (ed.), *Peasant and peasant societies*, pp. 219-226, Harmondsworth (uit: Preobrazhensky, *The new economics*, vertaald door B. Pearce, 1965. Eerste uitgave 1924).
- Redclift, Michael (1979), Agrarian populism in Mexico — the 'Via Campesina', *The Journal of Peasant Studies* 7 (4), pp. 492-502.
- Redfield, Robert en Villa Rojas, Alfonso (1971), *Chan Kom. A Maya village*, Londen (eerste uitgave 1934).
- Shanin, Teodor (ed.) (1971), *Peasant and peasant societies*, Harmondsworth.
- Shanin, Teodor (1973), The nature and logic of the peasant economy I: A generalisation, *The Journal of Peasant Studies* 1 (1), pp. 63-80, Londen.
- Sodi, Demetrio (1982), *Basis Information, supply and distribution of basic goods in Mexico*. Informatie ter aanvulling op een lezing in het 'Latin American Seminar', ISS, Den Haag, 2 april 1982.
- Sweezy, Paul M. (1968), *The theory of capitalist development*, New York (eerste uitgave 1942).
- Thorner, Daniel, Kerblay, Basile en Smith, R.E.F. (eds.) (1966), *A.V. Chayanov on The theory of peasant economy*, Homewood.
- Warman, Arturo (1980), *Ensayos sobre el campesinado en Mexico*, Mexico.
- Wheelock, Jaime en Carrión, Luis (1980), *Apuntes sobre el desarrollo económico y social de Nicaragua*, Managua.
- Williams, Gavin (1976), Taking the part of the peasant. Rural Development in Nigeria and Tanzania, in: P.C.W. Gutkind en I. Wallerstein (eds.), *The political economy of contemporary Africa*, pp. 131-154.
- Williams, Gavin (1978), Imperialism and underdevelopment, *World Development* VI, pp. 925-936.
- Williams, Gavin (1981), The World Bank and the peasant problem, in: J. Heyer e.a., *Rural Development in Tropical Africa*, pp. 16-51.
- Wolf, Eric R. (1966), *Peasants*, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Wolf, Eric R. (1971), Aspects of group relations in a complex society: Mexico, in: Teodor Shanin (ed.), *Peasant and peasant societies*, pp. 50-68, Harmondsworth (reprint uit: *American Anthropologist* 58 (6), pp. 1065-78).

Bibliografie samengesteld ten behoeve van het debat over de boerenstand in Mexico, door Ann Lucas in: *Comercio Exterior* 32 (4), p. 383

- Barra, Armando, "Seis años de lucha campesina", en *Investigación Económica*, núm. 3, Julio-septiembre de 1977, pp. 157-209.
- Barra, Armando, *La explotación del trabajo campesino por el capital*, Editorial MacGruhal, México, 1979a.
- Barra, Armando, *Notas sobre la cuestión campesina*, Editorial MacGruhal, México, 1979b.
- Barra, Armando et al., *Polémica sobre las clases sociales en el campo mexicano*, Editorial MacGruhal, México, 1979c.
- Barra, Roger, *Estructura agraria y clases sociales en México*, Ediciones Era, México, 1978.
- Barra, Roger, "Campesinado y poder político en México", en R. Barra et al., *Caciquismo y poder político en el México rural*, Siglo XXI Editores, México, 1973.
- Barra, Roger, "Y si los campesinos se extinguen...", en *Historia y Sociedad*, núm. 8, México, 1975, pp. 71-83.
- Barra, Roger, "Sobre la articulación de modos de producción en América Latina", en *Historia y Sociedad*, México, 1975, pp. 5-19.
- Benholdt-Thomson, Verónica, "Los campesinos en las relaciones de producción del capitalismo periférico", en *Historia y Sociedad*, núm. 10, México, 1976, pp. 29-38.
- Coello, Manuel, "Caracterización de la pequeña producción mercantil campesina", en *Historia y Sociedad*, núm. 8, México, 1975, pp. 3-19.
- De la Peña, Sergio, *El modo de producción capitalista: teoría y método de investigación*, Siglo XXI Editores, México, 1978.
- De la Peña, Sergio, "Estado, desarrollo económico y proletariado", en *Comercio Exterior*, vol. 25, núm. 12, México, diciembre de 1973, pp. 1352-1360.
- Díaz Polanco, Héctor, *Teoría marxista de la economía campesina*, Juan Pablos, México, 1977.
- Esteva, Gustavo, "Desentrañar el camino campesino", en *Narshi-Nandú*, núm. 1, México, marzo de 1977.
- Esteva, Gustavo, "Y si los campesinos existen", *Comercio Exterior*, vol. 28, núm. 6, México, junio de 1978, pp. 699-713.
- Esteva, Gustavo, "La indígena y los campesinos: supervivencia del pasado o simiento de proyecto futuro", en *INE*, 39 años después, número especial de México Indígena, diciembre de 1978.
- Esteva, Gustavo, "La economía campesina actual como opción de desarrollo", en *Investigación Económica*, vol. XXVIII, núm. 147, México, enero-marzo de 1979, pp. 223-246.
- Esteva, Gustavo, *La batalla en el México rural*, Siglo XXI Editores, México, 1980.
- Esteva, Gustavo, "Sobre intercambio desigual y relaciones de producción", borrador para discusión, enero de 1981.
- Esteva, Gustavo, "Informe del trabajo de campo y del estudio teórico del sector rural", documento de avance del proyecto de investigación "La construcción de una opción campesina de desarrollo" del Fondo de Cultura Campesina, primavera de 1981.
- Feder, Ernest, "Campesinista y descampesinista", en *Comercio Exterior*, vol. 27, núm. 12, México, diciembre de 1977, pp. 1439-1446.
- Gutelman, Michel, *Capitalismo y reforma agraria en México*, Ediciones Era, México, 1974.
- Gómez-Iara, Francisco, *El movimiento campesino en México*, Editorial Campesina, México, 1970.
- Gómez-Iara, Francisco, "La lucha campesina debe convertirse en lucha contra el capital", en *Críticas de la Economía Política*, núm. 5, México, octubre-diciembre de 1977, pp. 110-177.
- Gómez-Iara, Francisco, *Bonapartismo y lucha campesina en la Costa Grande de Guerrero*, Editorial Posada, México, 1979.
- Moguel, Julio, "Notas sobre el problema campesino: lucha económica y lucha política en el campo, la asociación en la producción como una forma de lucha", en *Cuadernos Agrarios*, año I, núm. 3, México, Julio-septiembre de 1976, pp. 5-44.
- Olmedo, Raúl, "Sobre la articulación de los modos de producción", en *Historia y Sociedad*, núm. 10, México, 1976, pp. 5-8.
- Palerm, Ángel, *Modos de producción y formaciones socioeconómicas*, Editorial Edicol, México, 1976.
- Palerm, Ángel, "Sobre la fórmula M-D-M y la articulación del modo campesino de producción al sistema capitalista dominante", en *Cuadernos de la Casa Chata*, núm. 5, México, 1977.
- Paré, Luisa, *El proletariado agrícola en México, Siglo XXI Editores*, México, 1980.
- Posa, Ricardo, *Los feudos en las clases sociales en México, Siglo XXI Editores*, México, 1980.
- Rello, Fernando, "Acumulación capitalista en el campo mexicano", en *Cuadernos Políticos*, núm. 2, México, octubre-diciembre de 1974.
- Rello, Fernando, "Modo de producción y clases sociales", en *Cuadernos Políticos*, núm. 6, México, abril-julio de 1976, pp. 100-105.
- Rello, Fernando, "Las desventajas de un proyecto agrario: 1970-1976", en *Investigación Económica*, núm. 3, México, Julio-septiembre de 1977, pp. 131-155.
- Stavenhagen, Rodolfo et al., "Capitalismo y campesinado", en A. Aguilar et al., *Neoliberalismo y explotación*, Nuestro Tiempo, México, 1971.
- Stavenhagen, Rodolfo, "Opciones en el desarrollo agrario", *Comercio Exterior*, vol. 23, núm. 8, México, mayo de 1973, pp. 300-308.
- Stavenhagen, Rodolfo, *Las clases sociales en las sociedades agrarias*, Siglo XXI Editores, México, 1976.
- Terán, Silvia, "Formas de conciencia social de los trabajadores del campo", en *Cuadernos Agrarios*, núm. 1, México, 1976.
- Warman, Arturo, *Los campesinos, hijos predilectos del régimen*, Nuestro Tiempo, México, 1973.
- Warman, Arturo, *Y venimos a contarte: los campesinos de Morelos y el Estado nacional*, Ediciones de la Casa Chata núm. 2, México, 1976.
- Warman, Arturo, "Los campesinos y la política", *Siempre*, núm. 778, México, enero de 1977.
- Warman, Arturo, "Y los campesinos?", en *Narshi-Nandú*, núm. 1, México, marzo de 1977, p. 41.
- Warman, Arturo, "Frente a la crisis: política agraria o política agrícola", en *Comercio Exterior*, vol. 28, núm. 6, México, junio de 1978, pp. 681-687.
- Warman, Arturo, "Una hipótesis que nace más cerca de los campesinos que del poder", en *Narshi-Nandú*, núm. 6/9/70, México, 1979, p. 48. □

Recente artikelen in TPE over Latijns Amerika en over ontwikkelingsvraagstukken in het algemeen waren: Ruben Gowricharn en Glenn Willemsen, *Suriname: de revitalisatie van een exporteconomie*, TPE 5/2. Pitou van Dijck en Harmen Verbruggen, *De betekenis van industriële exporten voor ontwikkelingslanden*, TPE 6/3.